

Andragógia, felnőttoktatás

Mayer József

.....

A magyar iskolarendszerű felnőttoktatás kezdetei¹

A felnőttek iskolarendszerben történő tanulása a második világháború kezdetéig nem volt lehetséges Magyarországon. A felnőttkori tanulás lehetséges formáját a magántanulói státusz jelentette, de ez az út is csak kevesek számára bizonyult járhatónak a magas költségek miatt. Hóman Bálint minisztersége idején ez a helyzet megváltozott, mert a gazdasági középiskolákban lehetőség nyílt olyan osztályok megnyitására, amelyekben felnőttek tanulhattak.

A probléma

A két világháború közötti hazai iskolarendszer sokáig nem volt felkészülve felnőtt korú tanulók befogadására. Ennek alapvetően két oka volt. Egyrészt az iskolarendszerben nem volt erre a feladatra szakosodott intézmény, másrészt pedig az alacsonyan vagy hiányosan iskolázottak felnőttkori tanulásának tömegessé válását az élet- és munkakörülmények alakulása is megnehezítette, sőt sok esetben meg is gátolta. Matolcsy Máttyás közgazdász egy tanulmányában² az időszak egészét áttekintve úgy látta, hogy a mezőgazdasági népesség helyzete a harmincas évektől a háború kitöréséig valamelyest javult ugyan, ám közben az ipari munkásság helyzete romlott, s ezen csak a háború előtti éveknek a fejleménye, a munkanélküliség megszűnése enyhített. Az egyes társadalmi cso-

1 Fejezet egy készülő könyvből.

2 Dr. Matolcsy Máttyás: Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924-1944. Bp. 1944. 53. o. (A korszak egymást érő válsághullámai nemcsak a társadalom alsóbb rétegeit sújtották. Az életszínvonal zuhanása a középosztályhoz tartozó tisztviselőket sem kímélte. E családok helyzetén többnyire az könnyített, hogy jobban képzett gyermekeik a munkaerőpiacon el tudtak helyezkedni, s ez lehetőséget nyújtott számukra az idősebb generációk szerényebb támogatására.)

portok közötti jövedelmi különbség önmagáért beszél (1. táblázat). Matolcsy adataiból jól látszik, hogy a legrosszabb helyzetben élő mezőgazdasági dolgozók jövedelme 200 pengő körül volt, és az iparban foglalkoztatott munkások bére is csak ennek valamivel több mint kétszeresét tette ki.

1. táblázat

Társadalmi csoportok jövedelme (1936)

	Népesség	Az összes lakosság %-ában	Jövedelem M pengőben	Az egyéni jövedelmek összegének %-ában	Fejenkénti jövedelem pengőben
Mezőgazdasági munkások	1 250 349	14,4	229,3	4,9	183,4
Gazdasági cselédek	599 622	6,9	123,1	2,7	205,4
1–10. kat. holdas kisbirtokosok és kisbérlők	1 749 977	20,1	397,6	8,6	227,2
10–100 kat. holdas kisbérlők és kisbirtokosok	771 793	8,9	331,6	7,2	429,6
Bányászati és kohászati munkások	105 711	1,2	46,8	1,0	442,5
Az ipar, közlekedés stb. segéd-személyzete	1 637 784	18,8	647,3	14,0	396,7
A kisjövedelmű önálló kisiparosság	437 500	5,0	149,5	3,2	342,0
Napszámos, ismeretlen, véderő	389 832	4,5	78,0	1,9	200,0
A lakosság többi része	1 751 701	20,2	2 632,5	56,5	1 500,3
	8 688 319	100,0	4 635,7	100,0	907,9

A bemutatott jövedelmek a középosztály alatti társadalmi csoportokban számos esetben az elemi megélhetésre is alig bizonyultak elegendőnek. A szegénység sokféle arculatát szakemberek sokasága mutatta be különféle műfajú munkákban³, amelyekből egyértelműen kiderült, hogy az érintett családok rendelkezésére álló forrásokból nem lehetett előteremteni a felnőttek számára az iskoláztatás költségeit. Bár közvetlen adatunk a felnőttek által fizetendő pontos tandíjakról nincs, következtethetünk azokból, amit az iskolás korú tanulók után kellett fizetni (2. táblázat).

A tandíj mértékét és annak összetevőit az 1932. 30/200 (VKM). beiratkozási és tandíjrendelet szabályozta. A felnőttek esetében *csak a magántanulói státusz* jöhetett szóba, amelyért tanévenként 100 pengőt kellett fizetni. Azt, hogy a felnőtt tanulók esetében milyen egyéb tényező terhelte ezt az összeget, nem tudjuk, de szinte magától értetődő, hogy a magántanulói létnek is voltak olyan járulékos költségei, amelyek semmilyen kimutatásban nem szerepelnek. Ilyennek tekintjük például a ruha-, az esetleges utazási és a nélkülözhetetlen taneszköz-költségeket.

2. táblázat

Az oktatási költségek középiskolákban⁴ (Pengő)

Felvételi díj	8,00
Vegyes díj	8,60
Iskolai kötelező oktatófilm előadások díja	2,00
Iskolai testnevelési alap járuléka	2,40
Magyar iskolaszánatórium számára fizetendő járulék	1,00
KISOK által létesítendő tihanyi sport- és üdülőtelep javára fizetendő járulék	1,00
Iskolafenntartási járulék	12,00
Nyilvános tanuló évi díja	50,00
Nyilvános tanuló köztisztviselő (közalkalmazott) kedvezményes díja	25,00
Magántanuló évi tandíja	100,00
Magántanuló köztisztviselő (közalkalmazott) kedvezményes tandíja	50,00
Rendkívüli időben vizsgázó magántanuló	150,00
Ugyanez közalkalmazottnál	75,00

3 Elég itt a népi írók által írt monográfiákra hivatkozni, vagy azokra a szakemberekre, akik hivatászerűen foglalkoztak szociális kérdésekkel. Lásd erről: *Hivatalos falukutatók* (A vidéki Magyarország leírása 1930 és 1940 között). PolgART, Bp., 2006. szerk.: Bíró Judit.

4 Dékán Károly: A középiskolai (gimnáziumi) tanulók szociális megoszlása és ösztöndíjazása a Horthy-rendszerben. *Pedagógiai Szemle*, 1961/2. 142. o.

Egy új lehetőség

A harmincas évek utolsó harmadában mindenképpen új helyzet állt elő. A világgazdasági válság már nem, és az 1939-ben kirobbanó háború még nem érezte kedvezőtlen hatásait. Viszont a háborúra történő készülődés új beruházásokat indított el, amely megfelelő szakismerettel rendelkező munkások ezreire épült (volna). A felnőttek magasabb szintű képzésének *addig követett módozatai a nagyipari – és a várható háborús konjunktúra keltette – igényeket* szinte bizonyos, hogy nem tudták (volna) kielégíteni. Bár nem látszik direkt kapcsolat a háborús készülődés és a felnőtt tanulók közoktatási rendszerbe történő betagozása között, az oktatáspolitikai szándéka a többi oktatási és képzési formához hasonlóan az volt, hogy egy központilag irányítható felnőttoktatási rendszer alapjait teremtsen meg. Ez a törekvés jól illeszkedett a már korábban elkezdett „államosító” törekvések sorába.⁵ Hóman Bálint miniszter saját törekvéseit jellemezve fogalmazta meg,⁶ hogy

„Társadalompolitikánk alapelve az egyes néprétegek közt fennálló szociális és kulturális különbségek mérséklése és eltüntetése a dolgozó népelemek helyzetének és műveltségének javítása és emelése által.”

Ezeknek a szándékoknak az egyik legfontosabb lépését a mezőgazdasági munkások és cselédek öregségi biztosítása jelentette, amely, ha a munkaidőt nem is szabályozta, legalább az időskorú személyek ellátásának a terheit csökkentette a fiatalabb korcsoportok számára, s mint ilyen, közvetett módon kifejezhető (volna) kedvező hatást a fiatal felnőttek tevékenységszerkezetének módosulására. Hóman keresztülvitte a középiskolai reformot is, amely során – mint fogalmazott – „új alapokra helyeztem a középfokú iskolák szervezetét és tanulmányi rendjét”. Ennek a „reformcsomagnak” az utolsó lépését jelentette a *gyakorlati irányú középiskolák* megteremtése. A miniszteri indoklás hangsúlyozta, hogy

„A polgári iskolára, illetőleg a negyedik gimnáziumra épülő pedagógiai és gazdasági irányú gyakorlati középiskolában viszont, minthogy ezek már hivatásra, bizonyos szakszerű életpályára nevelő iskolák, latinmentes általános műveltség adására és emellett fokozott hangsúllyal a szakműveltség megadására törekszünk. A gyakorlati irányú középiskola, valamint a tanítóképző akadémia [...] a szakiskolai és gyakorlati iskolák csoportjába tartoznak.”⁸

5 Lásd erről: Nagy Péter Tibor: A magyar oktatás második államosítása. *Educatio*, 1992.

6 Hóman Bálint: A nemzeti kormány a népért és a hazáért (A magyar feltámadás négy esztendeje. 1935–1939. Budapest, Stadium, 1939. 23. o. és Az 1935. évi április hó 25-re összehívott országgyűlés nyomtatványai. Felsőházi irományok VI. 301. szám. A képviselőházzal elfogadott szöveg (Törvényjavaslat a gyakorlati irányú középiskoláról). A szövleges indoklás Hóman Bálint neve alatt jelent meg.

7 Uo. 26. o.

8 Hóman Bálint: Gyakorlati középiskola (1938) – 1938. március 21. képviselőházban tartott beszéd. In: Művelődéspolitikai Magyar Történelmi Társulat, 1938. 267. o. A felnőttek oktatását is lehetővé tevő gyakorlati irányú középiskolák gondolata nem volt előzmény nélküli. A századfordulón Czettler Jenő elképzelései mutattak hasonló irányú vonásokat, aki a gazdasági célú oktatás terén szeretett volna fon-

A döntést kommentáló Somogyi József szerint

„Az 1938:XIII. tc. a szakoktatás terén is a gimnáziumokkal egyenrangú tanintézeteket létesített, amely bizonyára nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy közvéleményünk elavult előítéletét a gazdasági pályák iránt eloszlassa és gyakorlati műveltségű erős magyar középosztályt alakítson ki...”⁹

A gazdasági középiskoláknak három fajtája volt: mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari. A gyakorlatban a speciális irányokat is fel kell tüntetni az iskolák (illetve a szakirányok) elnevezéseiben (pl. közgazdasági, erdészeti, háztartási). A gazdasági középiskola első osztályába csak azokat vették fel, akik a gimnázium vagy polgári iskola negyedik osztályát sikerrel elvégezték, és tizennyolcadik életévüket még nem töltötték be. E rendelkezés mellett azonban a vallási és közoktatási miniszter megengedhette, hogy *a gazdasági középiskolában a felnőttek számára külön osztályt nyithassanak*¹⁰, amely az iskolarendszerű felnőttoktatás hazai nyitányát jelentette. Bár, mint láttuk, korábban is tanítottak iskolai körülmények között felnőtteket, a különbség lényegi volt, mert most fordult elő első alkalommal, hogy a felnőttek a tankötelezettségi koron túl *rendes tanulóként a közoktatás keretein belül vehettek részt iskolai oktatásban*.¹¹ Az iskola felnőtt-tagozatán azokra számítottak, akik később eszméltek rá „*az iskolai végzettség fontosságára*” vagy később engedhették meg maguknak a továbbtanulást.

A tanulni vágyó felnőttek igényeinek a kielégítése „*nemzeti és társadalmi érdek*” volt, s ez önmagában is indokát adhatta e nagy horderejű döntésnek. Az iskola gyakorlati megszervezését úgy oldották meg, hogy a felnőtteket *eltérő időben* tanították, mint az iskoláskorúakat, amelynek részben nevelési, részben pedig fegyelmezési okai voltak.¹²

Ebbe az iskolatípusba magántanulót már nem lehetett felvenni, és arra sem adott a törvény lehetőséget, hogy más iskolatípusból közvetlenül léphessenek tanulók ebbe a képzési irányba. A felnőttek oktatása során az életkori sajátosságok (18 év felett!) miatt a rendes

tos változtatásokat végrehajtani, mert úgy gondolta, hogy „*hazánkban talán nincs társadalmi csoport, amelynek általános kultúrnevelése és szakképzése úgy el volna hanyagolva, mint a materiális termelést szolgáló csoporté*”. Czettler Jenő: A gazdasági nevelésről. In: Czettler Jenő: *Mezőgazdaság és szociális kérdés*. Századvég Kiadó – Akadémia Kiadó – „A Jászságért” Alapítvány – Püski Kiadó, Bp. 1995. 220. o. Később koncepciójában az alacsony iskolázott felnőttek oktatása összekapcsolódott a szociális (reform) kérdéssel. A magasabb szintű oktatást a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítésével kívánta megoldani. Lásd erről: *Mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítése és fenntartása* (A Nemzetgyűlés 507. ülése, 1926. február 16.) id. mű: 446–543. o. Czettler koncepciójának értékeléséhez lásd: Pethő László: *Ökonómia, kooperáció és felnőttoktatás* (Egy felnőttképzési koncepció a századelőről). In: Pethő László: *Racionalizáció és társadalmisítás* (*Felnőttoktatási és művelődésszociológiai tanulmányok*). Déryné Művelődési Központ, é.n.

9 Somogyi József: *Hazánk közoktatásügye a második világháborúig*. Bp., 1942. 151. o.

10 66.200/1940.V.2. számú rendelet.

11 Lásd erről: Sáska Géza: *Az iskolarendszerű felnőttoktatás magyarországi történetének vázlata*. *Magyar Paedagógia* 1988/4. 376. o.

12 Uo.

tanulók képzésével kapcsolatos elvárásokhoz képest néhány módosítást hajtottak végre.¹³ A mindennapos iskolába járás biztos, hogy jelentős terheket rótt a felnőtt tanulókra, mert a tanítási időt délután/este 5-9, valamint 6-10 óra között szervezték meg. A tananyag nem tartalmazott könnyítéseket, csak annyiban, hogy a felnőtteknek kevesebb memoritert kellett megtanulniuk, ám ennek mértékét rábízták a tárgyat tanító tanárookra. Az *érettségi bizonyítvány egyenértékű volt a rendes korúakéval*, azaz mindazokat az állásokat betölthette tulajdonosa, amelyre az 1883.I. tc. vonatkozott.

A négy évfolyamos iskolában a felnőttek 11 tantárgyat tanultak, heti 24 órában, ez többnyire napi négy tanítási órát jelentett számukra (3. táblázat). Végigtekintve az iskola tantárgy- és óratervét, kitűnik annak gyakorlatias jellege és orientációja. A „nemzeti jellegű” tárgyak (irodalom és történelem), valamint a hittan az órakeret 10%-át tette ki. Ehhez képest – érthető okok miatt – magasabb óraszámban tanultak modern idegen nyelvet, valamint azokat az elméleti és gyakorlati tárgyakat, amelyek a későbbi munkavégzéshez nélkülözhetetlenek voltak (számtan/könyvvitel, közgazdasági ismeretek, gép- és gyorsírás stb.).¹⁴

13 Az „Általános és részletes tantervi utasítások (A katolikus gimnáziumok, líceumok (nyelv-mesterképzők), mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi középiskolák részére az állami utasítások kiegészítésül. Bp. 1941.” című kiadvány az iskola tanulóiról megkülönböztetés nélkül beszél, külön nem ejt szót a felnőtt tanulókról. Ebből következik, hogy a dokumentumban megfogalmazott elvárásokat mindenki szemben érvényesnek gondolták, amelyet az üzleti élet tisztaságára való törekvés általános igénye magyaráz. „A gazdasági középiskolák célkitűzése is elsősorban a vallási, nemzeti, erkölcsi nevelést hangsúlyozza.” A pápai enciklikák (Rerum Novarum, Quadragesimo Anno) szellemében fogalmazza meg az elvárásokat a jövőző munkavállalóival szemben: „...legyenek példaképei a község gazdarétegének és az ipari és kereskedelmi élet munkásainak” (148. o.).

14 Horst József – Imre Sándor: A gazdasági középiskolák része a köznevelésben. Bp., 1941. című munkájának az ismertetését végzi el, de a felnőttek lehetőségeiről ebben a cikkében nem tesz említést. *Magyar Paedagógia* 1941. 1-2. A gazdasági középiskolák szerepét másképpen értékelte jóval később más történelmi feltételek mellett Jóború Magda. Bírálatában elkésettnek és részlegesnek tartotta az új iskola(típus) létrehozását. Felfogása szerint egyrészt a reformot jóval korábban kellett volna végrehajtani. Másrészt úgy látta, hogy a szakképzés reformja azért maradt el, mert az a munkásság és parasztság érdekeit szolgálta volna. Így ezt a reformot nem egy nagyszabású intézkedés-együttes részeként értelmezte, hanem olyan döntés eredményének, amelyet a munkanélküliségtől való félelem és a gazdasági életben történő „örsékváltás” előkészítése motivált. A konkrét kérdésen túlmenően bírálta a nyolcosztályos népiskola tervét is, elsősorban azt hangsúlyozva, hogy az céljaiban nem azonos a Tanácsköztársaság 8 osztályos iskolájával. A fő problémát a tanulók korai kiválogatásában látta, amelyet csak az iskolarendszer gyökeres átalakításával lehetett volna orvosolni. Erre azonban nem kerül(het) sor, mert „Az ellenforradalmi rendszer tehát lényegileg érintetlenül hagyta az 1867 után kialakult iskolarendszert”. Jóború Magda: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában (Tézisek) kézirat – lelőhely: OPKM: x311766 jelzet – 3. o.

3. táblázat**Kereskedelmi középiskola felnőtt tagozata tantárgy és óraterve (hét)**

	Tantárgy	I.	II.	III.	IV.	Összesen
1.	Hit és erkölcsstan	1	1	1	1	4
2.	Magyar nyelv és irodalom	2	2	2	2	8
3.	Történelem	2	2	1	1	6
4.	Földrajz és áruismeret a. gazdasági földrajz b. áruismeret és vegytan	4	2	3	3	12
5.	Német nyelv	4	4	4	4	16
6.	Számтан	5	4	4	3	16
7.	Természettani ismeretek		2			2
8.	Egészségi ismeretek				1	1
9.	Gazdasági és jogi ismeretek	2	2	3	3	10
10.	Könyvvitel		2	3	3	8
11.	Gyakorlati ismeretek a. gyorsírás b. gépírás c. kereskedelmi ismeretek	2 2	2 1	2 1		3
	Összesen	24	24	24	24	96

Forrás: Somogyi 204. o.

Az elképzelésekből jól tükröződik az, hogy a korabeli szakemberek (tantervalkotók) számára a felnőtt tanulóról és a felnőttkori tanulásról való gondolkodás tartalma alapvetően nem különbözött attól, amit ennek kapcsán a rendes korú tanulókról vallottak. Az új képzési forma kiteljesedését és tömegessé válását a következő háborús évek eseményei nem tették lehetővé. A háborút követően azonban – 1945 tavaszán és nyarán – Budapesten és az ország számos pontján gomba módra szaporodtak azok az iskolai kezdeményezések, amelyek a felnőttek oktatását igyekeztek megszervezni és megvalósítani.